

smjerovima). Metafizika se, baš u svojoj „realizaciji“ i „ukidanju“, u svom „dokrajčivanju“ (metafizika = fizika, u najširem smislu), uspostavlja u potpunosti, kompletira, dovršava i izvršava⁶.

U slijedećem, dakle, nije riječ o religijskim pitanjima ni specijalno teologijskim problemskim solucijama s obzirom na njih — na primjer bilo u smislu teizma, bilo u smislu ateizma⁷ — nego daleko fundamentalnije, o *teo*-logijskom momentu i karakteru jedinstvenog ustrojstva metafizike kao *onto-theo-kosmo-antropo-logike*. Implicitna metafizičnost mišljenja-djelovanja, koje obuhvaća prožima, prenosi sve što jest i uspostavlja ga u tom „jest“ (e s t i), omogućuje svaku eksplicitnu metafiziku, uopće svako mišljenje, sačinjanje, te nije ništa „subjektivno“, kao što nije ništa „objektivno“, pa ni tek nešto što među njima posreduje, nije „sfera idealnog“ za raz-

⁶ U tom smislu valja razumjeti našu tezu: »Sagledan pod kutom tradicionalne metafizike, i to onog njenog dijela koji se zove racionalna teologija, komunizam se može definirati kao realizacija teologije, a ne samo kao realizacija filozofije«. (cit. tekst, Gledišta 6—7, Beograd 1967, str. 1002).

⁷ S teizmom i ateizmom u teologiji je slično kao, na području uže filozofije, s idealizmom i materijalizmom. Svagda se iznova, na novovjekovnoj i uopće zapadnjačkoj osnovi, pokazuje da je idealizam konsekventno razvijeni idealizam. Ako je, na primjer, „eidos“, „ideja“ od odlučnog značenja u idealizmu, onda su „zakoni“, ta sekularizacija „eidosa“, ono odlučno u materijalizmu. Na istoj povijesnoj osnovi, teizam je ateizam, a svaki ateizam je ne samo deizam nego i teizam. U dosljednom ateizmu, na primjer, „priroda“ nije samo „najviše biće“ nego i, preko čovjeka kao najvišeg oblika njom samom priređenog, dobiva „personalne“ tribute itd. Obratno, na primjer, svaki „stvoritelj“ je u svom „stvaralaštvu“ upućen na „stvorenje“, itd. Nimalo nije slučajno da su, na primjer, *Kierkegaard* ili *Karl Barth*, reprezentativni religijski mislioci XIX i XX stoljeća smatrali da imaju više zajedničkog s *Feuerbachom*, nego s oficijelnom protestantskom teologijom svog doba.